

УДК 349.2

Ганна Каптар,асистент кафедри цивільного права юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ОБ'ЄКТИВНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ КЛАСИФІКАЦІЇ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

В основі характеристики кожного виду пенсійного страхування повинен лежати відповідний пенсійний ризик, який відображає його соціальну сутність. Проблемою сучасного пенсійного страхування в Україні є надмірна кількість пільгових умов призначення та виплат пенсій. Реформування системи пенсійного страхування в Україні повинне ґрутуватись на нормах міжнародних соціальних стандартів цієї сфери. Наша стаття розкриває основні умови та види пенсійного страхування в Україні згідно з чинним законодавством країни та міжнародними законодавчими актами.

Ключові слова: пенсійне страхування, пенсійний ризик, соціальне страхування, страховий стаж, пільги, соціальне забезпечення.

Зміни у системі пенсійного страхування в Україні не могли не зумовити трансформацію і у самих видах пенсійного страхування. Воно набуло нових рис та ознак, які відображаються на різних етапах реалізації громадянами права на певний вид пенсійного забезпечення. Тому класифікація сучасних видів пенсійного страхування дозволить виявити його страхову природу та її практичне відображення у нормах пенсійного законодавства. Крім цього, визначення основних видів пенсійного страхування дозволить визначити потенційні напрями його подальшого розвитку. Отже, метою нашої статті є розкриття та дослідження питання наявної класифікації пенсійного страхування.

На нашу думку, в основі характеристики кожного виду пенсійного страхування повинен лежати відповідний пенсійний ризик, який відображає його соціальну сутність. Саме з точки зору характеру пенсійного ризику страхування може бути *загальним* і *спеціальним*. Як вірно наголошує М. Г. Седелишкова, така класифікація може розглядатися як прояв єдності і диференціації у системі пенсійного страхування. Загальне пенсійне страхування, на думку автора, охоплює універсальні пенсійні ризики, яким підлягає все економічно активне населення. Спеціальне страхування є його диференціацією за ознакою галузі,

економіки, професії, регіону, де здійснювалась трудова чи інша суспільно-корисна діяльність [1].

Аналізуючи законодавство України про соціальне забезпечення, Т. З. Гарасимів робить висновок про існування двох груп факторів, що зумовлюють диференціацію умов та обсягу соціального забезпечення: фактори, які характеризують суб'єктивні якості учасників правовідносин щодо соціального забезпечення (вікові, фізіологічні, статеві, майнового характеру, стану здоров'я та ін.); фактори, які не пов'язані з особливостями суб'єктів (специфіка галузі економіки, в якій працює особа, умови виконання нею суспільно-корисної діяльності, природно-кліматичні умови, характер зв'язку між працівником та роботодавцем) [2]. Вважаємо перелік таких факторів цілком прийнятним для застосування і у сфері пенсійного страхування.

Надзвичайно великою проблемою сучасного пенсійного страхування в Україні є надмірна кількість пільгових умов призначення та виплат пенсій. Саме шкідливі умови праці зумовлюють диференціацію у пенсійному страхуванні досить значної категорії громадян. Йдеться про особливості пільгового пенсійного забезпечення за віком, які визначені Прикінцевими положеннями Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від

09.07.2003 р. Причому різний ступінь шкідливості, важкості та інтенсивності несприятливих умов праці обумовлює і неоднозначний підхід до зниження пенсійного віку: в одних випадках він знижується на 10 років, в інших — на 5 років, а в деяких випадках повністю втрачає значення юридичного факту. Особливі умови праці, що дають право на досроковий вихід на пенсію за віком, є також підставою диференціації при встановленні страхового стажу. Одночасно із зниженням пенсійного віку відбувається збільшення тривалості спеціального страховогого стажу, з урахуванням якого встановлюється досркова пенсія за віком.

За сферою дії пенсійне страхування можна поділити на *міжнародне і національне*. Як зазначає Є. Є. Мачульська, міжнародно-правове регулювання полягає у розробці міжнародних стандартів у сфері соціального забезпечення. Його завданнями є гармонізація і координація законодавства різних країн з питань збереження набутих прав при переїзді громадянина з однієї держави до іншої у процесі трудової діяльності, а також збереження набутих прав на конкретний вид пенсії або допомоги у випадках зміни країни постійного місця проживання [3].

Координація внутрішньодержавного законодавства різних країн про соціальне забезпечення, на думку Є. Є. Мачульської, проводиться за наступними напрямами: заборона дискримінації громадян країн-учасниць міжнародного договору за ознакою національності; вирішення питання про право, яке повинне застосовуватись, тобто подолання колізії норм; сумування періодів соціального страхування, професійної діяльності або проживання у країнах-учасницях договору для набуття права на конкретний вид пенсії або допомоги; встановлення умов отримання виплат в одній з країн-учасниць у випадках, коли право на них набувається в інших державах; взаєморозрахунки між країнами щодо фінансування виплат при переїзді громадян з однієї країни до іншої [4].

Зауважимо, що реформування системи пенсійного страхування в Україні повинне ґрунтуватись на нормах міжна-

родних соціальних стандартів у цій сфері, їх слід використовувати у національному пенсійному законодавстві.

Пенсійне страхування за характером організації можна поділити на *обов'язкове та добровільне*. Досліджуючи історичний генезис розвитку вчення про пенсійне страхування, ми зазначали, що історично першою формою соціального страхування було добровільне соціальне страхування, яке носило характер взаємодопомоги. Із розвитком економічних процесів воно стало носити обмежений характер і не забезпечувало належну допомогу нужденним. Страхування, засноване на добровільних началах, стало неефективним і тому було витіснене обов'язковим соціальним страхуванням.

Сутнісною особливістю обов'язкового пенсійного страхування в Україні є закріплена у Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» можливість добровільної участі у його системі для осіб, які не підлягають обов'язковому пенсійному страхуванню. По суті, це дає змогу досить значній категорії осіб взяти участь у системі обов'язкового пенсійного страхування шляхом сплати добровільних пенсійних внесків і тим самим гарантувати собі право на отримання у майбутньому пенсії за рахунок коштів Пенсійного фонду. Не секрет, що на сьогодні в Україні існує проблема приховування трудових відносин, «тінізації» трудового договору і заміна його різного роду угодами, часто тимчасового характеру, непоодинокими є випадки виплати заробітної плати у «конвертах». Все це знижує гарантії права громадян на пенсійне страхування і на отримання гідної пенсії у старості. З цього приводу Г. А. Трунова зазначає, що у сучасних умовах, коли левова частка економіки країни перебуває у «тіні», а заробітна плата виплачується у «конвертах», можливість узяти участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування для осіб, які працюють «неофіційно», та осіб, які працюють за кордоном, — це компроміс з боку держави і можливість цих осіб захищати себе від можливості настання негативних наслідків соціальних ризиків. Автор вважає, що можливість на

добровільних засадах узяти участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування свідчить усе-таки про «умовно-обов'язковий» характер державного соціального страхування [5].

На нашу думку, можна виділити такі ознаки обов'язкового пенсійного страхування: державно-обов'язковий імперативний характер; обов'язкова участь у страхуванні працівників та роботодавців; добровільна участь у системі обов'язкового пенсійного страхування осіб, які забезпечують себе роботою самостійно; матеріальне та організаційне сприяння обов'язковому пенсійному страхуванню з боку держави; нормативне врегулювання обов'язкового пенсійного страхування; управління обов'язковим пенсійним страхуванням здійснюється на паритетних засадах застрахованими, страхувальниками та державою.

В якості ознак добровільного пенсійного страхування можна виділити такі: засновується виключно на вільному волевиявленні особи на участь у системі пенсійного страхування; договірний характер встановлення умов, видів та порядку надання забезпечення в системі пенсійного страхування; відповідність змісту договорів у сфері добровільного пенсійного страхування вимогам законодавчих актів; забезпечення дотримання принципу не погіршення становища осіб порівняно із законодавчими соціальними стандартами.

Із передньою класифікацією пенсійного страхування дуже споріднена наступна. За юридичною підставою воно *може засновуватись на законі або договорі*. Очевидно, що в силу своєї імперативності обов'язкове пенсійне страхування завжди засновується на законі. Нормативною основою сучасного пенсійного страхування, наприклад, є Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 09.07.2010 р., Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.06.2010 р., Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 08.07.2011 р.

Договірне пенсійне страхування є новою і перспективною правою формою

реалізації права на пенсійне забезпечення. Його широке використання диктується вимогами часу та об'єктивно зумовлене змінами у самій галузі права соціального забезпечення. Сучасне право соціального забезпечення є комплексом правових норм, що регулюють відносини матеріального, процедурного і процесуального характеру, які виникають у зв'язку із організацією та безпосереднім наданням соціальних виплат та послуг як комплексу державних заходів щодо захисту населення від наслідків соціальних ризиків. Цей комплекс відносин характеризується єдністю, системністю, а їх правове регулювання здійснюється за допомогою комплексного методу [6]. Саме комплексність методу дозволяє говорити про істотне підвищення питомої ваги договірного регулювання правовідносин у сфері соціального забезпечення. Як вірно зазначає О. Я. Орловський, сучасне право соціального забезпечення характеризується нерозривною єдністю публічних та приватних начал правового регулювання. Останні найбільш яскраво проявляються у договірних режимах регулювання соціального страхування і соціального обслуговування, розширення кола суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин [7].

Зарубіжний досвід свідчить, що існуючі у багатьох розвинених країнах системи соціального страхування засновані на єдності і взаємодії обов'язкових і добровільних систем страхування. Це дає підстави стверджувати, що обов'язкові і додаткові приватні системи соціального страхування розглядаються як єдина по суті схема досягнення наміченого рівня соціального захисту населення [8]. При цьому кожна країна з урахуванням соціально-економічного розвитку, національних традицій визначає співвідношення обов'язкового та добровільного страхування. Так, соціальне страхування Німеччини будеться на поєднанні публічних і приватних правових начал, на співіснуванні обов'язкового і добровільного пенсійного страхування з окремих видів соціальних ризиків. На даний час пенсійне забезпечення Німеччини включає дві взаємопов'язані системи:

- 1) обов'язкове пенсійне страхування, що охоплює не лише найманих працівників,

а й державних чиновників, осіб вільних професій; 2) додаткове добровільне пенсійне страхування (на рівні підприємств) та індивідуальне пенсійне страхування. Вважаємо, що досвід функціонування німецької добровільної страхової пенсійної системи може бути використаний в Україні.

Визначальною правовою характеристикою добровільного пенсійного страхування є його договірна природа. Дійсно, договори у сфері пенсійного забезпечення поєднують у собі риси декількох видів цивільно-правових договорів: страхування, управління майном, банківського внеску, спільної діяльності. Зокрема, як зазначає Р. Майданік, багато спільних рис між договорами у сфері пенсійного забезпечення у межах накопичувальної системи і цивільно-правовим договором управління майном, в основі якого лежить інститут довірчої власності [9].

Підсумовуючи аспекти співіснування в Україні обов'язкової і добровільної моделей пенсійного страхування, зазначимо, що цей процес лише починає зароджуватись. Його розвиток забезпечить конкуренцію на ринку страхових послуг і створить передумови для більш динамічного розвитку існуючої системи пенсійного страхування. На думку Т. К. Миронової, головне питання полягає у тому, на якій основі — добровільній чи обов'язковій — повинна будуватися система пенсійного страхування [10]. Автор наголошує, що загальнодержавна система пенсійного страхування повинна забезпечити так званий «середній» загальнодержавний рівень пенсійного забезпечення для всіх категорій громадян. Це такий рівень, у якому найменшою мірою проявляються відмінності і особливості пенсійного забезпечення. Погоджуючись із думкою Т. К. Миронової, підкреслимо, що протиставляти обов'язкове та добровільне пенсійне страхування не потрібно, навпаки, лише їх оптимальне взаємовідношення та взаємодоповнення дозволять побудувати в Україні сучасну ефективну модель пенсійного забезпечення.

За суб'єктним складом пенсійне страхування може бути *державним* та *недержавним*. Державне пенсійне страхування здійснюється лише на підставі

закону, а в якості страховика виступає Пенсійний фонд, а всі тарифи страхових внесків і порядок надання страхового забезпечення у вигляді пенсій регулюються виключно законами. Переважна більшість науковців обмежує предмет права соціального забезпечення публічним компонентом. В якості однієї з ознак відносин, які входять до предмета даної галузі, називається специфічний суб'єктний склад, в якому обов'язково бере участь компетентний орган державної влади. Найбільш категорично у даному питанні є Е. Г. Тучкова, яка пише, що «право соціального забезпечення на сучасному етапі його розвитку є суто публічним правом, оскільки регулює відносини, що носять розподільчий характер, у зв'язку з чим зміст правовідносин встановлюється самою державою і не може змінюватись за згодою сторін» [11].

Інші автори зазначають, що участь недержавних суб'єктів соціально-забезпечувальних відносин заслуговує на неоднозначну оцінку як з теоретичних, так і практичних позицій [12]. Вважаємо цілком вірною позицію М. В. Лушнікової та А. М. Лушнікова, які стверджують, що суб'єктом, який надає соціальне забезпечення, повинні визнаватись і недержавні юридичні особи, і індивідуальні підприємці. При цьому, по-перше, вони повинні бути наділені, за чинним законодавством, правом надавати окремі види соціального забезпечення на договірних началах або на підставі прямої вказівки держави. По-друге, види соціального забезпечення повинні надаватись за нормативами, що не нижче від тих, що встановлені державою, і при дотриманні умов, встановлених чинним законодавством про соціальне забезпечення [13]. На наш погляд, визначальною передумовою участі недержавних суб'єктів у системі пенсійного страхування є їх чітко регламентований правовий статус та повна гарантованість пенсійних прав громадян з боку держави.

Сучасне законодавство України про пенсійне страхування допускає до участі у відносинах щодо матеріального забезпечення застрахованих осіб недержавних суб'єктів шляхом включення їх у солідарну систему обов'язкового пенсійного страхування в якості самостійних учасників.

Кардинальним чином статус недержавних пенсійних фондів як учасників другого рівня системи пенсійного забезпечення змінив Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 08.07.2011 р. Він наділяє недержавний пенсійний фонд, який є учасником другого рівня, правом виступати в якості страховика у обов'язковому пенсійному страхуванні.

Залежно від того, хто виступає в якості застрахованої особи, — окремий громадянин або колектив працівників, — можна виділити *індивідуальне та колективне пенсійне страхування*. Вказані види можуть існувати у системі як обов'язкового, так і добровільного пенсійного страхування. У випадку, коли страхувальником виступає роботодавець, а застрахованими — всі наймані працівники, таке страхування можна вважати колективним. Індивідуальне пенсійне страхування може мати місце тоді, коли суб'єкт пенсійних правовідносин одночасно перебуває у статусі страхувальника і застрахованої особи. Йдеється про деякі категорії осіб, визначених

ст. 11 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», наприклад, фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, особи, які забезпечують себе роботою самостійно — займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності.

Отже, таким чином, пенсійна система України поєднує в собі різні за своєю правовою природою види пенсійного страхування. Безумовно, вони будуть динамічно розвиватися з продовженням пенсійної реформи, насамперед, із завершенням формування трирівневої структури системи пенсійного забезпечення, початком функціонування накопичувального рівня. Тому дуже важливо забезпечити збалансованість та взаємодію всіх видів пенсійного страхування з метою оптимальної та злагодженої роботи всіх ланок пенсійної системи в Україні. Лише це дасть змогу говорити про виконання мети пенсійної реформи і гарантовану реалізацію громадянами права на пенсійне забезпечення.

ПРИМІТКИ

- Седельшкова М. Г. Правовое регулирование пенсионного страхования в Российской Федерации : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.05 / М. Г. Седельшкова ; Омский гос. ун-т. — Омск, 2000.
- Гарасимів Т. З. Принципы права социального обеспечения України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.05 ; Львівський нац. ун-т імені Івана Франка. — Л., 2001. — С. 8.
- Мачульська Е. Е. Право социального обеспечения : учеб. для бакалавров / Е. Е. Мачульська. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ІД Юрайт, 2012. — С. 479, 481.
- Там само. — С. 481.
- Трунова Г. А. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування: поняття та принципи / Г. А. Трунова // Актуальні проблеми приватного та публічного права : монографія / Н. Д. Гетьманцева, Т. М. Волощенко, І. Г. Козуб [та ін.]; відп. ред. Н. Д. Гетьманцева. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. — С. 140.
- Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України : навч. посіб. / Н. Б. Болотіна. — К. : Знання, 2005. — С. 223.
- Орловський О. Я. Право соціального забезпечення: новації та перспективи / О. Я. Орловський // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. — Вип. 435. Правознавство. — Чернівці : Рута, 2008. — С. 62.
- Лушникова М. В. Курс права социального обеспечения / М. В. Лушникова, А. М. Лушников. — М. : ЗАО Юстицинформ, 2008. — С. 428, 506.
- Майданик Р. А. Природа довірчої власності як особливого об'єкта цивільних прав за законодавством України / Р. А. Майданик // Бюллетень Міністерства юстиції України. — 2005. — № 8. — С. 17.
- Миронова Т. К. Правовое регулирование обязательного пенсионного страхования в России и перспективы его развития : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.05 / Т. К. Миронова ; Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. — М., 1997. — С. 4.

11. Тучкова Э. Г. Совершенствование методики преподавания права социального обеспечения / Э. Г. Тучкова // Роль социального обеспечения в решении проблемы бедности и совершенствования методики преподавания права социального обеспечения. — М., 2004. — С. 43.
12. Федорова М. Ю. Негосударственные организации как субъекты правоотношений по социальному обеспечению / М. Ю. Федорова // Современные проблемы трудового права и права социального обеспечения. — Минск, 2006. — С. 141.
13. Лушникова М. В. Зазнач. праця. — С. 506.

Каптарь Анна. Объективная обусловленность классификации пенсионного страхования в Украине.

В основе характеристики каждого вида пенсионного страхования должен лежать соответствующий пенсионный риск, который отражает его социальную сущность. Проблемой современного пенсионного страхования в Украине является чрезмерное количество льготных условий назначения и выплат пенсий. Реформирование системы пенсионного страхования в Украине должно основываться на нормах международных социальных стандартов этой сферы. Наша статья раскрывает основные условия и виды пенсионного страхования в Украине согласно действующему законодательству страны и международным законодательным актам.

Ключевые слова: пенсионное страхование, пенсионный риск, социальное страхование, страховой стаж, льготы, социальное обеспечение.

Kaptar Anna. The objective dependency of the annuity assurance classification in Ukraine.

The characteristic of each type of annuity assurance should be based on the appropriate pension risk which reflects its social nature. The problem of the current annuity assurance in Ukraine is the exceeding privileged conditions to appoint and pay the pension. The reformation of the annuity assurance system in Ukraine should be based on the norms of the international social standards in this sphere. The body of our article goes on to show up the main conditions and types of the annuity assurance in Ukraine according to the valid laws and international legislation.

Key words: annuity assurance, pension risk, social insurance, insurance period, privileges, social security.